

Een kaartuitsnede en een vraag

Auteur: dr. Paul van den Brink, docent/onderzoeker URU/Explokart, Universiteit Utrecht
p.vandenbrink@geo.uu.nl

De Nederlandse schoolkartografie uit de 19de en 20ste eeuw mag zich de laatste decennia in een groeiende belangstelling verheugen. Sinds de inventarisatie van C. Koeman en H.J.A. Homan voor het zesde deel van Koemans befaamde *Atlantis Neerlandici*, wordt ook vanuit het wetenschappelijk onderzoeksveld meer en meer onderzoek gedaan naar dit bijzondere, en ook internationaal zeer breed georiënteerde kartografische genre. In Nederland, om ons daartoe te beperken, kunnen we dan bijvoorbeeld wijzen op de studies van Ferjan Ormeling naar de ontwikkeling van De Bos-atlas, of het enthousiasmerende werk van Lowie Brink en Lucie Holl. Enkele jaren terug publiceerden deze twee kaarthistorici, die samen het Nijmeegse antiquariaat De Wereld aan de Wand drijven, een *Geschiedenis* en recentelijk ook een *Bibliografie en foto-overzicht van de Nederlandse schoolwandkaarten (1801-1975)*, waarmee de geschiedenis der Nederlandse schoolkartografie definitief op de kaart werd gezet.

Het aardrijkskundeonderwijs in Nederland ziet er tegenwoordig heel anders uit dan aan het begin van de vorige eeuw. Hoewel

het kunnen 'lezen' en begrijpen van kaarten en plattegronden – het basis-materiaal van de aardrijkskundige – nog

steeds centraal staat, gaat het er nu vooral om inzichten te verweven in de manier waarop de natuur en het menselijk handelen de ruimtelijke inrichting in Nederland en verderop in de wereld beïnvloeden. Honderd jaar geleden was er van die brede oriëntatie op de wereld en zijn problemen nog geen sprake. Aardrijkskundeboeken uit die tijd laten zien dat men Toen veel waarde hechtte aan topografische feitenkennis van de eigen omgeving en de wereld daaromheen. Omdat schoolatlassen in die tijd vooral luxe-artikelen waren, maakten onderwijzers daarbij veel gebruik van (wand)kaarten en schoolplaten, die overal in het klaslokaal werden opgehangen en waarvan de inhoud door de scholieren hardop werd gerepeteerd. Een andere beproefde methode om leerlingen een goed begrip van de aarde en haar volken te geven was het natrekken en kleuren van kaarten en atlasjes. Deze zelf getekende kaartjes, soms gebonden tot kleine schetsatlasjes, werden daarna actief bij het onderwijs toegepast, maar vonden daarna vaak hun weg naar de prullenbak omdat het kaartbeeld niet meer voldeed, dan wel omdat de eigenaar ze niet meer nodig had.

Het in IJmuiden gevestigde Antiquariaat Asher Rare Books biedt momenteel op haar website zo'n zeldzame schetsatlas, en zelfs een heel vroeg exemplaar uit het midden van de negentiende eeuw, te koop aan. Deze *Atlas der Geheele Wereld* werd samengesteld door een Zutphense scholier, die zich op het titelblad bekendmaakt als J.B. Albers. Misschien was hij (of wellicht was het zelfs een zij!) verwant aan de eveneens in Zutphen woonachtige ingenieur en kartograaf Abraham Bernardus Albers (1848-1880), maar in de bestaande genealogische literatuur wordt zo'n relatie nergens bevestigd.

De mooi gekalligrafeerde titelpagina, die ook een geschreven inhoudsopgave bevat, wordt gevolgd door 27 met de hand getekende en ingekleurde kaarten, waarvan de meeste door Albers ondertekend en ook gedateerd zijn. Daaruit kunnen we opmaken dat de individuele kaarten tussen november 1847 en maart 1849 werden getekend. Uit de opeenvolging van de kaarten kunnen we zien dat Albers zich goed hield aan de toentertijd gebruikelijke regionale volgorde. De eerste kaart in de atlas is een wereldkaart in de zogenaamde Mercatorprojectie, waarbij

de lengte- en breedtegraden als rechte lijnen zijn getekend. Daarna volgens twee kaarten van het noordelijke en zuidelijke halfrond. Vervolgens komt een kaart van Europa en een groep van veertien kaarten van Europese landen en gebieden. Hierna vinden we kaarten van Azië, Palestina, Nederlands Oost-Indië en Afrika, terwijl het Amerikaanse continent is vertegenwoordigd met kaarten van Noord-Amerika en de Verenigde Staten, West-Indië en Zuid-Amerika. De atlas wordt afgesloten met twee kaarten van Australië en de eilanden in de Stille Zuidzee.

Het bijzondere aan deze atlas is dat hij getekend werd in een tijd dat schoolatlassen in Nederland vrijwel onbekend waren. Ze waren er wel en onze ijverige Zutphense scholier heeft ze zeker ook gekend, maar het is toch heel waarschijnlijk dat Albers zich bediende van een Duits voorbeeld. In Duitsland stond de kartografie in de negentiende eeuw namelijk op een veel hoger niveau dan in Nederland, wat onder andere tot uitdrukking kwam in een heel breed aanbod aan schoolatlassen en andere geografische en kartografische onderwijsuitgaven, die ook op de Nederlandse markt werden uitgebracht. Daar-

naast wijzen ook de stijl en de volgorde van de kaarten er op dat Albers voor zijn tekenwerk een Duits voorbeeld gebruikte: de kaart van België gaat bijvoorbeeld aan de kaart van Nederland vooraf, wat in een Nederlandse schoolatlas zeer ongebruikelijk is.

Welke Duitse atlas Albers als voorbeeld gebruikte is niet duidelijk. Uit de vakliteratuur komen verschillende namen naar voren, maar een vergelijking met de Zutphense schetsatlas geeft geen uitsluitsel. Omdat de belettering van de geografische namen op de kaarten vooral in het Nederlands is, lijkt het er echter ook op dat Albers ook Nederlandse bronnen heeft gebruikt bij het vervolmaken van zijn kaarten.

Hoewel de atlas daardoor misschien een wat tweeslachtig karakter heeft, biedt hij een voor Nederland ongewoon vroeg beeld van het hoge niveau van de educatieve kartografie in de negentiende eeuw. De vraag blijft bovendien welke Zutphense scholier zich precies achter de initialen J.B. Albers verschuilt. Misschien dat de lezers van Geo-Info deze vraag voor eens en voor altijd kunnen beantwoorden! ♥